

Doğal Taşlar, Jeoparklar ve Kent kimlikleri

Nizamettin KAZANCI

Ankara Üniversitesi jeoloji Mühendisliği Bölümü, 06830 Gölbaşı, ANKARA
Jeolojik Mirası Koruma Derneği, PK 10, Maltepe, ANKARA

nkazanci@ankara.edu.tr

Şule ÜRÜN

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Reşit Galip caddesi, Gökçek Sokak no 11, GOP
ANKARA

suleurun@unesco.org.tr

**Doğal taşların ziyaretçilerle
buluştuğu yerlerdir
Jeoparklar. Birlikte yerel
kalkınmaya hizmet ederler.
Bu yazıda UNESCO doğa
koruma programları
ile birlikte jeoparkların
yol haritası sunuluyor.
JEMİRKO'nun sloganı
"kentlere doğal kimlik, her
ilde jeopark"**

Yerbilimi eğitimi olmayan birisi için, genellikle, arazideki bütün inorganik malzemeler taş-topraktır. Kayaları herkes görür, çiğner, üzerinde gezinir, bakar, inceler, ancak onlar da yine taş-kayadır. Aslında onların her birinin, adeta insanlar veya bitkiler gibi, isimleri vardır, onları insanlar nadiren bilir veya kullanır. Taşların bazıları tarihin eski dönemlerinden bu yana yapılarda kullanılmış, mimarlar, sanat tarihçileri, arkeologlar, restoratörler, heykeltıraşlar ve sanatseverler arasında meşhur olmuşlardır. Küfeki Taşı, Mardin Taşı, Sille Taşı vb. gibi. Bunlar aslında yerel zenginliklerimiz ve jeolojik miraslarımızdır. Böyle doğal taşlar, binaların olduğu kadar "yerel kent kimlikleri"nin de yapıtaşlarıdır. Çok meşhur olan bazı doğal taşların yalnızca yapılarda, çeşmelerde veya mezar taşlarında tanınıyor olması, üzerinde çok durulması gereken bir husustur. Doğal taşlar ve onların bilimsel değere sahip jeolojik eşdeğerleri (istif, fosil yatağı, tortul yapı, kıvrım, kırık, yer şekli, mağara, kanyon vb), başka ülkelerde jeoparklar oluşturularak korunmaktadır. Çünkü Jeoparklar hem gelir getiren jeoturizm merkezleri, hem doğa koruma bölgeleridir. Zamanla öyle bilinir ve sevilirler ki, buldukları yerlerin sembolü, kentlerin kimlikleri haline gelirler. Bu yazıda kent kimliğine duyulan ihtiyaç ile bunu karşılayacak unsurlardan olan jeoparklar tanıtılmaya çalışılacaktır.

Doğal varlıklar ve jeoparklar

“Jeoloji ve park” kelimelerinin birleştirilmiş hali olan “jeopark”, yeryüzünde nadir rastlanan doğal oluşumları bulunduran yerlerin turistik ziyaretler için düzenlenmesiyle oluşturulmaktadır. Jeoparklarda doğal zenginlikler öne çıkarılır, görünür hale konur, ziyaret için çekici duruma getirilir. Doğal oluşumlar, jeolojik geçmişte dünyanın uzun süre içinde yaşadığı şartların veya geçirdiği çok önemli olayların taş, kayaç, mineral, fosil istifi, yer şekli olarak günümüze kalan izleri, kalıntıları olup, bunlara Jeolojik Miras nitelmesi yapılıır (1, 2, 3). Bilimsel adı Jeolojik sit - jeosit olan “nadir doğal oluşumlar”, yerkürenin insanlığa değerli miraslarıdır (4). Onlar jeolojik geçmişin belgeleridir ve yok olduklarında asla yerine konulamazlar. Tahrip edildiklerinde Dünya'nın geçmişinden, hafızasından bir zaman dilimi silinmiş olur. Bu nedenle jeositlerin korunmaları gerekir. Yerbilimi bu belgelerin ayrıntılı incelemesi ile yapılıır; dünyanın dört buçuk milyar yıllık geçmişi hakkında parça parça bilgiler jeositlerden toplanır. İlaveten maden, petrol, doğal gaz, yeraltı suları ve çeşitli doğal kaynakların araştırılıp bulunması da bunlarla sağlanır.

Jeoparkların kapsadığı özelliklere bu yazının ileriki bölümlerinde kısaca değinilecektir. Daha geniş bilgiler yerli ve yabancı kaynaklarda bolca görülebilir (5, 6, 7, 8). Burada asıl olarak jeoparkların bütün dünyada neden çok talep gördüğü anlatılmaya çalışılacaktır. 2015 ve 2017'de yapılan 38. ve 39. UNESCO Genel Konferanslarında, hemen her konudaki büyük tartışmalara karşın, bütün ülkelerin sempati ile baktığı ve desteklediği tek konu UNESCO Global Jeopark Programının (UGGP) genişletilmesi olmuştur. Doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine bütün ülkeleri, aslında bir doğa koruma tarzı olan jeopark ortak anlayışı üzerinde toplayan sebep ne olabilir? Jeoparklar neden hızla yayılıyor? Jeoparkların yararları birçok kez ortaya konulmuştur, zaten bu sebeple talep edilmektedir (7, 9). Ancak, trafik güvenliği de yararlıdır, barış da önemlidir, eğitim de önemlidir, fakat bu konularda izlenmesi gereken strateji ve uygulamalar hep tartışılmaktadır. Jeopark konusundaki yüksek talebin psikolojik arka planında yerel kimlik arayışı

gelmektedir. Bu arka planın bilinmesi, jeopark kurma niyetinde olan kurum ve kuruluşlara yararlı olabilir. Memnuniyetle söyleyebiliriz ki, bu arka planın irdelenmesi belki de ilk kez bu çalışmada yapılmaktadır.

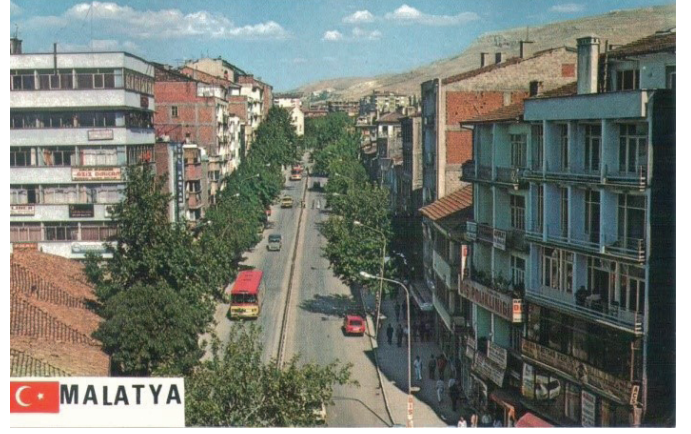
Kent kimliği

Jeoparkın psikolojik arka planı “kent kimliği” ve “doğal yerel kimlik”tir. Bunları açıklayabilmek için önce bazı hatırlatmalara ihtiyaç vardır. Şöyle ki;

Bilinen durum, şehirlerin tümünde arabalı veya yaya olarak ilerleme güçlüğüyle sağlanırken, kazara durmak istediğinizde aracınızı park etmek daha büyük sorundur. Buna karşın, orta yaşa gelenlerin iyi bildikleri gibi, 1980'lerin başına kadar araç satın alabilmek için kapora yatırıp iki yıl beklemek gerekiyordu. Hatta yüz elli bin liralık araç için bekleme sırası beş-on bin liraya satılıyordu. Şimdilerde araç satmak için şahıslara kredi veriliyor. “Ne olmuş yani?” deyip geçebiliriz, ancak eskiden top oynanan sokaklarınız, işe giderken yürüdüğünüz ağaçlı caddeler yerine, rahat adım atabilmek için, varsa “yaya bölgelerine” muhtacız. Bu, çevrenin hızlı değişimidir (Şekil 1).

Kentler her gün değişiyor. Orta büyüklükteki şehirler küçülüyor, küçükler kayboluyor. Kent ve kentleşme çok çeşitli sosyolojik, ekonomik ve politik nedenlerin sonucudur ve çokça araştırılmaktadır. Başta yapı tekniklerindeki gelişme, iç göç, nüfus artışı, işsizlik, tarımın verimsizliği, sanayileşme, doğal afetler, rant, kültür ve eğitim yetersizliği vb nedenlerle bazı şehirler git gide büyüyorlar. Büyük şehirlerdeki sosyal ortam, ulaşım ve iletişimin hızlanması da bu gelişmede önemli etkenlerdir.

“Hızlı kentleşme” olarak ifade edilen gelişimin olağan sonucu olarak, günlük yaşam, trafik ve yapılaşmada bütün şehirlerin benzeşmesi ortaya çıkmıştır. Artık Erzurum ile Konya'nın, Malatya ile Yozgat'ın, Beykoz ile Trabzon'un, Giresun ile Üsküdar'ın farkları çok azalmıştır (Şekil 2). Kentlerin kendilerine özgü sokakları, caddeleri, mimari yapıları yoktur, hepsi birbirine benzemiş, kimlikleri kaybolmuştur. Eskiden varlığı mahcubiyet sebebi olan gecekondular aranır olmuştur. Çünkü şe-

Şekil 1a, b: Kimliği olan zamanlarda şehirlerin kartpostalları yapılırdı ve Zonguldak en çok tercih edilenlerdi (1980).

hirler gecekondular gibi hızla büyüyorlar. Bunun yarattığı, çok da iyi olmayan sonuçlar, ortadadır. Göreceli olumlu sonuç, şehirlerin kendi farklarını ortaya koymak için tarihi ve kültürel eserlerine sahip çıkmaları olabilir.

Şehirleşme ve kırsaldan göç, farklı biçimlerde olsa bütün dünyada yaşanmaktadır. Tek fark bazı ülkelerin akıllı davranıp şehirleşmeyi kontrol etmeleridir. Bazı ülkelerde binaların ön cephesi tarihi görünümde yapılmakta, bazılarında yeni

binaların mimarisi kararlaştırılan şehir dokusuna uydurulmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası kent onarımlarının en iyi örneği Varşova olup, savaşta yerle bir olan şehir, eski şekline benzer olarak yeniden inşa edilmiştir. Günümüzde sanki yüzlerce yıl önceden kalma imiş gibi ilgi görmekte olup, halen Dünya Miras Listesi'ndedir. Özetle, insan eliyle olan değişimi yavaşlatmak ve bir süre ötelemek «kent kimliğinin» oluşmasına vesiledir, kimliği olan kentler ise sakinlerine ve ziyaretçilerine mutluluk kaynağıdır.

Şekil 2: Kimliksiz şehirlerde caddelerin olağan halleri (2018; sağda Ankara, solda Kırıkkale). Birbirlerine benzemelerine dikkat ediniz

Doğal yerel kimlik

Kentlerin hızlı değişimine karşılık üzerine oturduğu coğrafyanın, arazinin, yerin değişimi kendiliğinden, doğal yolla çok uzun zamanda ve az miktarlarda olur. Bu normaldir, çünkü insan ve şehir hayatında saat, gün, ay olan küçük zaman birimleri, jeolojide milyon yıl'dır. Örneğin bir bina temeli için yarım metre kazılan taşlar, jeolojik geçmişte belki de milyonlarca yılda oluşabilmişlerdi. Diyelim bir ziyaretçi Zonguldak'taki eğitim galerisinde bir parça taş kömürüne dokunurken, aslında 320 milyon yıl öncesine ait bataklık orman ağaçları üzerinde elini gezdirmektedir. Bu doğal oluşumlar o yörenin simgeleridir, insan eliyle tahrip edilmezse temel kayası da, kömür de, Gökgöl Mağarası da ebediyen yerinde duracaktır. Bunlar ülkenin başka bir yerinde de yoktur (Şekil 3 a,b). Salt yer şekilleri ve arazi görünümü o yörenin doğal kimliği, coğrafik tanımıdır (10). Bu anlayışla, İrlanda'da Otuz Yıl Savaşları'nın geçtiği bir yerde işletilen turba ocakları kapatılıp, arazi doldurularak orijinal haline konulmuş, orijinal yer şeklini tekrar kazandırmak için çok büyük harcamalara gidilmiştir (10). Jeolojik Miras ile birlikte doğal peyzaj bölgenin zenginliği, özetle, kimliğidirler. Jeoparklar, yöreye özgü bu doğal oluşumları koruma ve topluma tanıtarak doğal yerel kimliği bilinir kılma amacındadır. Canlılar gelir geçer, ama jeolojik miras o yöreyi daima temsil eder. Farkında olanlar için bu oluşuklar övünç kaynağıdır. Özellikle yerel halkın bunları tanıdığı oranda övünme ve güvenme duyguları artar. İşte bu kalıcılık ve sağladığı doğal kimlik, jeoparkların uluslararası düzeyde ilgi görmesinin

temel kaynağıdır. Bu arada hemen belirtelim ki, jeolojik mirasın tespiti uzmanlık işidir. Sevdirmesi ve tanınırlığın artırılması, sürekli bilimsel incelemelerin yapılmasına ve ortaya çıkacak bilgilerin sadeleştirilip topluma sunulması ile sağlanır. Tersi durumda jeolojik miras ve doğal peyzaj dağ tepe, taş toprak olarak kalacaktır.

Jeolojik koruma

Bugünkü anlayışla "jeolojik korumanın" gündeme gelmesi yakın zamanda ve kısaca "Digne Bildirgesi" olarak bilinen "Yerkürenin Hakları – Declaration of the Rights of the Memories of the Earth" açıklaması (1991) ile olmuştur. Öncesinde, Türkiye dâhil çeşitli ülkelerde bu konuda çıkan sesler cılız ve az sayıdaki makaleden ibarettir.

II. Dünya Savaşı sonrası, Avrupa'da başlayan hızlı imar ve sanayileşme faaliyetleri (Türkiye'den Avrupa'ya, bilhassa Almanya'ya işçi göçü bu süreçtedir) bir yandan aşırı çevre kirliliği yaratmış, bir yandan da hammadde tüketimi ve mühendislik yapıları yüzünden doğanın aşırı tahribine yol açmıştır. Hammadde üretimi kırsal alanda olduğundan önceleri göze batmamış, yalnızca artan sanayi kirliliğine karşı tepkiler yükselmiştir. Bu yüzden çevre faaliyetlerinin başlangıcı, "kirlilik önleme" şeklindedir. Bazıları günümüzde turistik merkez olan Avrupa'daki maden işletmelerinin kapatılması da bu safhada gündeme gelmiştir. Hammadde üretimi ve şehirleşmenin jeoloji biliminin ana kaynaklarını yok etmeye başlaması üzerine yedi büyük Avrupa ülkesinin katılımı ile Hollanda'da 1988'de ilk kez jeolojik koruma

Şekil 3: Doğal kimlik oluşturucular: solda Sütun bazaltlar (Kızılcahamam, Ankara), sağda Midyat Taşı (Dara, Mardin)

toplantısı düzenlendiğini görüyoruz. Devamında, Fransa'nın Digne les Baines kentinde gerçekleştirilen Sempozyumda (1991) geniş değerlendirilmeler yapılmış, durumun ciddiyeti hazırlanan bildirge (Digne Bildirgesi) ile bütün dünyaya duyurulmuştur. Bu husustaki gelişmeler önceki bazı çalışmalarda ayrıntılı şekilde anlatılmaktadır (3, 11).

Digne Bildirgesi (1991) (4) bütün dünyada karşılık görmüş, orada yer alan "jeolojik koruma", "jeolojik sit - jeosit", "jeolojik miras", "jeolojik park - jeopark" terimleri bütün uluslararası kuruluşlarda konuşulmaya başlanmıştır. Uluslararası Yer Bilimleri Birliği (IUGS) bünyesinde "Uluslararası Jeosit Çalışma Grubu" ve bağımsız Avrupa Jeolojik Mirası Koruma Kurumu (European Association for Conservation of Geological Heritage – ProGEO) kurulmuştur (1993). Bu kuruluşlar ortak ilkeler çerçevesinde her ülkenin kendi jeolojik miras envanterini oluşturması için yöntemler belirlemektedir (1, 2). Yakın zamanda ise Türkiye dâhil bütün Avrupa ülkelerindeki koruma mevzuatı karşılaştırmalı olarak yayınlanmıştır (12).

Türkiye'deki jeolojik koruma çalışmaları Avrupa ile paraleldir. Farklı üniversitelerde ve meslek kuruluşlarında bireysel gayretlere karşın Ankara Üniversitesi'nde göreceli daha organize çalışmalar yapılmış, bu amaçla öğrenci topluluğu kurulmuştur (1990). Yurtdışı faaliyetler izlenmiş, Digne Bildirgesi tercüme edilmiş ve Jeoloji Mühendisleri Odası Haber Bülteni'nde yayınlanmıştır (1993). Üniversitelerde ve kamu kurumlarında çalışanların girişimi ile Jeolojik Mirası Koruma Derneği - JEMİRKO kurulmuş ve ProGEO'nun temsilcisi olmuştur (2000). Türkiye'nin coğrafyası geniş, Jeolojik Miras'ı çok zengindir. Bu nedenle JEMİRKO, faaliyetlerinde yurtdışı gelişmeleri izleyici olma yerine yönlendirici olmaya çalışmaktadır. Bunun ilk şartı, şüphesiz, ortak anlayış ve ortak hedefler ortaya koymaktır (6, 13). Geline nokta, yurtdışında, jeolojik miras ve jeoparklara gösterilen sempatinin umut verici olduğu söylenebilir.

Jeolojik Koruma ve ilgili terminoloji, yukarıda belirtildiği gibi, Avrupa'dan yayılmış ve bütün dünyada sempati bulmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) ise Jeopark kullanılmamaktadır. Bunun sebebi açıktır, çünkü 1860'lardan itibaren resmen kurulmaya başlanan ve bugün

sayıları 127 olan Ulusal Park'larının 105 adedi zaten jeoloji parkı niteliğindedir ve etkin doğa koruma yerleridir. Tersinden bakışla, ABD Ulusal Parklarının jeoparklara örnek teşkil etmemesi de anlaşılır durumdur. Çünkü ülkelerin alansal boyutları farklı, başlangıç amaçları da birbirinden tamamen ayrıdır (8, 9, 14).

Jeoparkların kuruluşu ve taşınması gereken özellikler

Bir önceki bölümde belirtildiği gibi, jeoparkların ortaya çıkış amacı jeolojik korumadır. Ancak kısa sürede bu korumanın yerel halkın desteği olmadan yürütülemeyeceği fark edilmiş ve kendiliğinden jeoturizm doğmuştur (7, 15). Midilli'de çok eskiden beri devam eden paleobotanik çalışmaları ile bazı taşlaşmış ağaç gövdeleri ortaya çıkarılmış ve bunlardan açık hava müzesi oluşturulmuştu. 1995'de burada çalışanlar müzeyi "jeopark" adı ile turizme açmışlardır. Gerçi bundan önce Fransa'da çok yaşlı kayaçların ve derin kanyonların bulunduğu Haute-Provence "jeolojik koruma bölgesi" olarak ilan edilmişti, ama "jeopark" adını ilk kullanan "Midilli Taşlaşmış Orman Jeoparkı, Lesvos Petrified Forest Geopark" olmuştur. Kısa süre sonra Almanya ve İspanya'da jeoparklar doğmuş, bunların dördü 2000'de, aralarındaki bilgi ve tecrübe paylaşımını artırmak için "Avrupa Jeopark Ağı-European Geopark Network-EGN" adı ile birlik kurmuşlardır. 2001'den itibaren UNESCO ile işbirliğine gitmişler ve jeopark oluşturmanın kurallarını birlikte belirlemeye başlamışlardır. EGN halen aktiftir ve Avrupa'daki jeopark çalışmalarını yönetmektedir (UNESCO, daha çok Avrupa dışındakilerle meşgul olur). Bu ağa katılabilmek için Avrupa ülkesi olmanın yanında UNESCO jeopark ölçütlerini birebir yerine getirmek gerekir (7, 8). Jeoparkların güvenilirliğini ve jeopark listesinin saygınlığını korumak için ölçütler çok ciddi şekilde izlenmektedir. Şöyle bir özetleme mümkündür;

- Jeopark, tek veya farklı türden çok sayıda Jeolojik miras (=Jeosit) unsurlarının bulunduğu yaya gezme mesafesinde büyük yerlerdir.
- Jeoparklarda alan sınırlaması yoktur. Tes-

cilli Jeoparklar içinde, büyükleri 5-5000 km² arasında olanları bulunmaktadır, halen 38 ülkede 140 adet UNESCO Jeoparkı vardır ve sayıları her yıl artmaktadır. Kula (Manisa) ilçesi ülkemizdeki tescilli tek örnektir.

- Jeopark, jeolojik mirası ve doğayı korumayı esas alan, o bölgenin yöre insanı tarafından kalıcı olarak korunacağını ifade eden, bunun karşılığında o yörenin tüm dünyaya tanıtımını sağlayan, jeoturizm yoluyla yerel kalkınmaya katkıda bulunan uluslararası programdır.
- Jeopark, halen uluslararası düzeyde en çok talep gören program olup, UNESCO'nun prestij listesidir.
- Jeoparkların alan kısıtlaması yoktur, ancak sınırları ve nereleri kapsadığı açık olarak tanımlanmak durumundadır.
- Merkezi hükümetten bağımsız, tercihen yerel yönetim desteğinde güvenilir, kalıcı 'jeopark yönetimi' olmalıdır. Yönetim, Jeoparkın korunması ve gelişmesinden sorumludur.
- Jeopark önce kurulur, işler hale konulur, sonra ulusal ve uluslararası tescili yapılır. Tescili yapılmamış girişimler 'jeopark' adını kullanamaz. Onlar projedir. Hazırlığı tamamlanmış Jeoparkların tescili için başvuru, Milli Komisyon aracılığı ile UNESCO'ya yapılır. Tescil edilen aday Avrupa ülkelerinden birinde ise hem UNESCO Jeoparkı hem de Avrupa Jeoparkı unvanlarını alır.
- Tescil için başvuran adaylarda, UNESCO, dört hususa (ölçüt) çok daha fazla önem verir; a- Uluslararası değerde jeolojik miras (geoheritage of international value), b- Güvenilir yönetim (management), c- Görünürlük (visibility), d- diğer jeoparklarla ilişki (networking).
- Jeoparklar, tescil için jeopark yönetimi tarafından hazırlanan kapsamlı bir dosya ile başvururlar. Dosyası uygun bulunursa, UNESCO'dan gönderilen uzmanlarca

saha incelemeleri yapılır. Uzman raporları ilgili komisyonlarda tartışılır ve başvuru karara bağlanır. Kabul olanlara dört yıl için sertifika verilir, az nispette eksikliği olanlara verilen sertifika iki yıllıktır. Uygun olmayanlar reddedilir.

- Her dört yılın sonunda gelişme raporları verilir, raporların incelenmesi hem dosya üzerinde, hem saha gezisi olarak yapılır.
- Jeoparkların kurulması o bölgede başka tescilli alanların (milli park, Dünya Miras alanı, Ramsar alanı, doğa koruma bölgesi vb) jeopark kurulması için engel değildir, tersine ek koruma sağladıkları için olumlu bakılır.
- Jeoparklar yerleşim yerleri (köy, kasaba, şehir) kapsayabilir. Şehir jeoparkları da mevcuttur.
- Jeoparklar kültür-tarih-doğa-insan bütünleşmesini esas alır.
- Jeoparklar mutlaka doğa eğitimine hizmet etmelidir. Bunun için arazide çeşitli açıklama panoları, jeolojik miras, doğa ve kültür hakkında gerekli sayıda panel, işaret, yön levhası bulundurulmalıdır. Mutlaka etnografya, doğa ve tarih müzeleri bulundurulmalıdır.
- Jeoparklar tescil edildikten sonra Avrupa Jeopark Birliğine aidat öderler (ortak giderlere katkı), birliğin toplantılarına ilgili Jeoparkın yöneticisi veya temsilcisi katılır, yılda en az bir kez katılım zorunludur (başka türlü gelişmelerden haberi olmaz).
- Jeoparkın temeli jeolojik mirastır. Jeolojik miras Yerküre'nin geçmişinde meydana gelen çok önemli olaylar veya olaylar dizisinin günümüze ulaşmış kalıntıları olarak temsil edilir. Yok olursa tekrar yerine konulamamaktadır. Jeopark bu mirası korumayı ve tanıtmayı üstlenir. Koruyabilmek için bu mirasın neler olduğunun tespiti lazımdır. Bunu yalnızca uzmanlar yapabilir, çünkü ortada olan taş-toprak-kaya-yer şekli veya manzaradır. Bunların hangisinin hangi jeolojik olgunun temsilcisi olduğu

uzmanlarca ortaya konulur, halkın anlayacağı şekilde yayınlar ile duyurulur.

- Jeoparkların kuruluş ve yönetimine halkın katılımı esastır. Ö yörenin doğa koruma amaçlı kullanımına rıza göstermesi ile birlikte, aktif olarak katılımı hatta geçimini bu yol ile sağlayabileceğine inanması lazımdır. Bunun için halkın bilinçlendirilmesi ve jeolojik miras konusunda eğitilmesi zorunludur.
- Jeopark kurulmasının niyet ötesinde, asgari şartları vardır. Bunlar hakkında geniş bilgi (<http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/earth-sciences/unesco-global-geoparks/> (15)) adresinde görülebilir.

Jeopark neden isteniyor? Jeoparkların yöreye yararları

Doğanın korunması hemen her kişi ve kurumun arzusudur. Bu amaçla sivil girişimler olduğu kadar resmi kamu kurumları da vardır. Aynı şekilde UNESCO'nun başka koruma programları da vardır (bkz. Ek 1). Ancak hiç biri jeoparklarda olduğu gibi genel bir heyecan uyandırmış değildir.

Jeoparkların bulunduğu bölgeye katkısı, gerçekte onların kuruluş nedenleri olup, bütün bilimsel ve genel çalışmalarda vurgulanmaktadır (8, 9, 16). Yerel yönetimler ve STK'ların varlık nedenleri yörelere ve halka hizmettir. Temiz çevre ve mutlu toplum oluşturmaya uğraşırlar. Bu kuruluşlar kendi bölgelerine hizmet için büyük yatırımlar yapamayabilirler. Ancak, sahip oldukları jeolojik zenginlikler onlara büyük sermayedir. Ortaya çıkmak için yatırım istemeyen bu sermaye-jeolojik miras, doğal peyzaj, çevre düzenlemesi ve tanıtım ile turizm merkezi olma potansiyeline sahiptir. Devletin turizmi ülkenin tamamına yaymak için destek ve teşvik verdiği de göz önüne alınırsa, güçlü jeoparkların kurulmaması için neden yoktur. Jeoparkların bulunduğu yöreye yararları şöyle listelenebilir.

- En önemlisi, bölgenin ulusal ve uluslararası tanınırlığına katkıdır
- Yerel ve genel yönetimlerin doğa koruma

kararlılığını ifade eder ve bu saygınlık doğurmaktadır.

- Bölgenin değişmeyen yapısını, doğal zenginliklerini ortaya çıkarır ve reklam eder.
- Turizm faaliyetlerini ve turist profilini çeşitlendirir
- Yöre halkında ve ziyaretçilerde "koruma" bilincini geliştirir
- Yöre insanının memleketi ile övüneceği, başkalarına anlatacağı doğal zenginlikleri gün yüzüne çıkarır, yöreye kimlik kazandırır
- Rehberlik hizmetleri ile iş olanaklarını artırır
- Turizmin merkezlerden uçlara, kırsal alana yayılmasına hizmet eder
- Sürdürülebilir doğa kullanımını yerel halka ve ziyaretçilere öğretir
- Göç ve başka nedenlerle boşalmış kırsal alanlara insan hareketliliği sağlar.

Değerlendirme ve sonuç

Toplumlar sahip oldukları fırsatların farkına vardıkları ölçüde güçlüdürler. Jeolojik Miras ve doğal peyzaj önemli fırsatlardır ve buldukları yöreye ayrıcalık kazandıran unsurlardır. Bu ayrıcalık az bir emek ile jeoparka ve giderek jeoturizm dönüşebilir, övünülecek "yerel kimlik" haline gelebilir. Türkiye'nin birçok yerinde bu potansiyel fazlası ile bulunmaktadır.

Jeopark, bir bölgede bulunan jeolojik miras unsurlarının korunması ve yerel kalkınma için kullanılmasıdır. Bu hali ile jeoparklar doğa koruma, doğa eğitimi ve jeoturizm araçlarıdır. Belli bir bölgenin arazi kullanım planlaması ve yönetiminin önceden kararlaştırılması demek olan jeoparkların kurulabilmesi için yerel halkın ve yerel yönetimlerin isteği, iradesi gerekli olup, asgari şartların yerine getirilmesi lazımdır. Bunların ötesinde jeolojik miras bulunduğu yörenin özel varlığıdır, yöresel zenginliğidir, oraya özgüdür, başka yerde benzeri yoktur. Bu yöreye özgü oluş yerel kimlik oluşturabilmenin alt yapısıdır ve şehirlere farklılık sağlamada kullanılmaktadır. Turizmi isteyen ülke ve topluluklar için jeoparklar yararlı, ucuz ve kalıcı yatırımlardır.

Katkı belirtme ve teşekkür

Bu makalenin bir bölümü "Zonguldak Mağaraları ve Jeopark Potansiyeli" konulu Çalıştay'da (3 Şubat 2018, Zonguldak) bildiri olarak sunulmuştur. Zonguldak ve yakın çevresindeki jeopark potansiyelini tespit amacıyla, Valilik izniyle 1-2 Şubat 2018 günlerinde arazi gezileri, 3 Şubat 2018 günü de Çalıştay gerçekleştirilmiştir. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu'nun görevlendirmesiyle yazarlar bu etkinliklere katılmışlardır.

Değinilen belgeler

Wimbledon, W.A.P., 1996a. Geosites; a new conservation initiative. Episodes 19, 87-88.

Wimbledon W.A.P., 1996b, National Site Selection, a Stop on the road to European Geosites List. Geological Balcanica, 26: 15-28.

(3) Burek, C.V. ve Prosser, C.D. 2008. The History of Geoconservation. Geological Society, Spec. Pub., no 300, London, 312 s.

(4) Digne Bildirgesi, 1991. International Declaration of the Rights of the Memories of the Earth. First Geoconservation symposium, Digne les Bains, France (www.progeo.ngo/downloads/digne_declaration.pdf)

(5) Kazancı, N., 2007. Jeoparklar ve genel özellikleri. İç; Yanık Ülke Kula Sempozyumu (1-3 Eylül 2006, Kula Manisa) Bildirileri (Ed. A. Koçman), s.1-7, Izmir.

(6) Kazancı, N., 2010. Jeolojik Koruma; Kavram ve Terimler. Jeolojik Mirası Koruma Derneği, Ankara, 60 s.

(7) Zourus, N. Ve McKeever, P.J., 2009. Tools for earth heritage protection and sustainable local developments; European Geoparks. In: European Geoparks, s. 15-30. European Geopark Network, Paris (www.europeangeoparks.org).

(8) UGG, 2016. UNESCO Global Geoparks. UNESCO, Paris, France (www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/earth-sciences/)

(9) Eder, W., 1999. Unesco Geoparks; a new initiative for protection and sustainable development of the Earth's heritage. New Jarbuch Geol. Paleont. Abh. 214, 353-358.

(10) Parkes M. (Ed.), 2002, Natural and Cultural Landscapes; The Geological Foundation. Proceedings of a Conference 9-11 September 2002 Dublin Castle, Royal Irish Academy, Dublin, Ireland, 329 s.

(11) Brocx, M., 2008. Geoheritage- From Global Perspectives to Local Principles for Conservation and Planning. Western Australian Museum, Perth, W. Australia, 175 s.

(12) Wimbledon, W.A.P. ve Smith-Meyer, S. (Eds), 2012. Geoheritage in Europe and its Conservation. ProGeo Spec.Pub, Oslo, Norway., 389 s.

(13) Kazancı, N., Şaroğlu, F., Suludere, Y., 2015. Türkiye Jeositleri Çatı Listesi. MTA Dergisi 151, 261-270.

(14) Doughty, P. 2008. How things began: the origin of Geological conservation. İç: The History of Geoconservation (Ed. Burek ve Prosser), Geological Society, Special Publication, no.300, London, s. 7-16.

(15) <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/earth-sciences/unesco-global-geoparks/> (son erişim tarihi 29.03.2019)

(16) Dowling, R. ve Newsome, D. (eds), 2005. Geotourism. Elsevier Pub., Amsterdam. 285s.

UNESCO'da Doğa Bilimleri Sektörü ile ilintili Program ve Sözleşmeler

UNESCO'nun doğa bilimleri sektöründeki temel konuları jeoloji, ekosistemler ve biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilir korunması ve gelecek nesillere aktarılması, toplum için bilim, iklim değişikliği, sürdürülebilir kalkınma için eğitim ve doğal miras alanları oluşturmaktadır.

UNESCO'daki "Bilim çalışma alanını" oluşturan beş sektörden biri "doğa bilimleri"dir. Buradaki Uluslararası Yerbilimleri ve Jeoparklar Programı (International Geoscience and Geoparks Programme, IGGP) aracılığıyla; bilgi ve deneyim paylaşımı için uluslararası işbirliği ağları oluşturulması, insanî ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesi, ölçme ve değerlendirme aktivitelerinin arttırılması, yönetişimin güçlendirilmesi, bilimsel konularda toplumda ve karar vericilerde farkındalık oluşturmayı hedeflemektedir (<http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/>). Bu vesileyle de üye devletler, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetiminin sağlanması, iklim değişikliğinin etkilerinin gözlenmesi, alanların sürdürülebilir korunması ve yönetimi konularında bilgi ve kapasite geliştirilmesi gibi konularda teşvik edilmektedir.

UNESCO'nun doğa bilimleri sektöründe jeopark programının yanı sıra benzer amaçlarla tesis edilen programlar ve uluslararası Sözleşmeler bulunmaktadır. Bunlar;

- 1971 yılında başlatılan ve insan ve çevre arasındaki ilişkinin geliştirilmesini hedefleyen bir hükümetlerarası bilim programı olan İnsan ve Biyosfer Programı (Man and Biosphere Programme, MAB)
- 1971 yılında sulak alanlardaki biyoçeşitliliğin sürdürülebilir korunması amacıyla kabul edilen Ramsar Sözleşmesi (özellikle su kuşları için uluslararası öneme sahip sulak alanlar hakkındadır)
- Doğal miras ve kültürel miras alanların sürdürülebilir korunması için 1972 tarihinde kabul edilen Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme
- Uluslararası Hidroloji Programı (International Hydrology Programme - IHP) içme, kullanma suları ile enerji eldesinde kullanılan sular üzerinde çalışır
- Uluslararası Oşinografi Programı (International Oceanography Programme – IOC) deniz ve okyanusların araştırılması, deniz ekosisteminin korunması, tsunami erken uyarı ağının oluşturulması konularında faaliyet gösterir.
- UNESCO tarafından bahse konu sözleşme ve programlarla tescil edilen alanların, sürdürülebilir kalkınma ilkesi gözetilerek, sürdürülebilir turizm aracılığıyla yerel ekonomiye katkı sağlaması hedeflenmektedir.